

Бібліотека полонених Українців табору Зальцведель.

Ч. 6.

ПАМ'ЯТИ
ХВЕДОРА ВОВКА

НАПИСАВ
Зенон Кузеля

ЗАЛЬЦВЕДЕЛЬ, 1918. р.

Накладом «Видавничого Комітету К. К. П. У.».

ХВЕДІР КОНДРАТОВИЧ ВОВК.

Дня 29. червня ц. р. помер у дорозі з Петербурга на Україну визначний український учений й заслужений громадський діяч Хведір Кондратович Вовк (Волков). Запрошений академіком Вернадським до Київа, щоби взяти участь в організації української Академії Наук, Вовк не гаючись вибрав ся в далеку дорогу, але не видержав уже прикростей довгої подорожі, яка ще кілька літ тому була б іграшкою для невтомного й вічно молодого дослідника, й помер наслідком простуди в Жлобині над Дніпром, перед самим порогом тієї України, до якої все так рвало ся його гаряче серце.

В особі покійника Україна понесла велику й невіджалувану втрату. Одні оплакуватимуть в нїм останнього семидесятника й гарячого українського патріота, другі — визначного вченого світової слави, а всі, хто його знав, людину із чутким, золотим серцем, яке зднувало йому приятелів по цілому широкому світу, куди тільки не занесла його доля підчас його довгого, сімдесятьлітнього, непосидючого життя.

Хведір Кондратович—це доволі рідкий тип вченого громадянина, що від наймолодших літ до пізньої старости жив життям загалу й присвячував йому всі свої думки й сили, що не відмежував ся від громадянства своєю науковою спеціальністю й не робив із науки тайни, а радо й завзято ширив її між як найширшим загалом, стараючись зацікавити всіх життям і буттям народу й усіми проблєвами, які його займа-

ли. Без крихітки зарозумілості й не оглядаючи ся на славу, покійний Хведір Кондратович без-інтересовно ширив своє велике знання між своїми учнями й знайомими й тільки треба жалкувати, що так мало з того, до чого дійшов він у своїх студіях, полишило ся в формі писаних праць. А ще більше як широке знання й основне розуміння свого предмету, антропольогії й етнольогії, впливав він на окруження своїм невичерпаним ідеалізмом і запалом до студійовання, до праці, до поступу. Покійний Вовк не жалів себе й свого здоровля, коли цього вимагали інтереси науки або громади, й потрапив поставити в кут людей молодих і здорових. Хоч старий вже віком, покійний відмовляв собі літнього відпочинку й буквально товк ся по цілій Україні, збираючи етнольогічні матеріяли, роблячи антропометричні поміри, фотографуючи типи, будівлі, збираючи предмети до різних музеїв (як напр. Наукового Товар. ім. Шевченка у Львові, Музею Олександра III, віденського Етнографічного Музею, парижського і т. д.).

Покійник мав незвичайно великий дар популярного викладу й потрапив навіть найтрудніщі, фахові теми представити так, що їх могли зрозуміти й люде без відповідного фахового підготовлення. Його виклади тішили ся тому великою фреквенцією й мали дійсний, не проминаючий успіх. Загалом покійний Вовк любив давати пояснення й радо запускав ся в розмови, особливо з молодіжжю, між якою шукав співробітників для своєї наукової спеціальности, докладного розслідування типу й культури українського народу. Довкола Вовка був завсіди гурт

молодих adeptів науки, які бачили в нїм невичерпане джерело знання. До молодїжи Вовка все тягнуло: його мрією було завсїди, особливо перед революцією 1905. р., здобути місце професора свого фаху й займатися фаховим образованием молодї в семінарах і підчас наукових екскурсій. Коли ж доля здійснила його мрії, він зараз узяв за це діло й оточився гуртом учнів, з якими думав систематично розслїдити цілу територію України. Зокрема плянував Вовк зложення окремого антропольогічного інституту й був певний, що це вдасться йому згодом зробити на Україні. Смерть перепинила виконання цього пляну, але що покійний не покидав його до останку, видно із завіщання, яким він свої наукові матеріали, збірки й книжки велїв передати одному з київських наукових товариств, яке згодилося б заснувати Український Антропольогічний Інститут або незалежну Антропольогічну Лябораторію для широкого розповсюдження вислїдів антропольогічних наук.

Хведір Кондратович Вовк родився в 1847. році в селі Крячківці Пирятинського повіту на Полтавщині. Початкову освіту одержав у нїжинській гімназії, а вищу на природничому факультеті (відділі) одеського й київського університетів. Научною й громадянською працею небіжчик зачав займатися ще на шкільній лавці і з тих часів маємо кілька його спеціальних наукових розвідок, оголошених у першому томі «Записок Южно-Западнаго Отдѣла Русскаго Географическаго Общества», якого був основателем і діяльним членом, побіч таких відомих учених як Антонович, Драгоманів, Житецький, О. Кистя-

ківський, Михальчук, Русов, Рудченко, Лисенко й ин. Попри етнографію Вовк займав ся тоді й ботанікою й оголосив «*Словарець народніх українських назв рослин*».

Скінчивши університет (1871. р.), Вовк брав живу участь і в тодішнім українським громадянським життю і стояв у близькій товариській звязі із членами гурту Антоновича й Драгоманова, про яких знав розказувати багато цікавих споминів.

В 1876. р. він разом із Драгомановим виїжджував за границю й брав участь у його виданнях. У четвертій книжці женеvської «Громади» надрукована під псевдонімом (*Сірх*)а його розвідка «*Т. Шевченко і його думки про громадське життя*», (останнє видання у Львові 1906. Стор. 99, 16⁰. Ціна 60 сот.), що була першою докладною характеристикою громадсько-політичних поглядів Шевченка на підставі пражського видання «Кобзаря» й викликала живе заінтересовання й дискусію. З її приводу написав Драгоманів свою відому студію «Шевченко, українофіли й соціалізм», а обі праці довгий час були улюбленою лектурою студентських гуртів.

В тих часах побуту на еміграції Вовк стояв близько Драгоманова й Ляхоцького й дуже жалко, що мабуть крім деяких листів не полишив нам споминів про ті часи, про які знав так багато розказувати.

Не рахуючи недовгого перебування на Україні в 1878. р., де займав ся археологічними розслідами по Київщині й Волині, Вовк цілий час аж до 1905. р. перебув за границею, то в Швейцарії, то в Болгарії, то вкінці у Парижі,

займаючи ся спершу живо політикою серед емігрантів, а пізніше виключно наукою, зокрема ж етнологією й антропологією. В останньому десятиліттю минушого століття Вовк осів в Парижі, як професор антропологічної школи проф. Мортіле й співробітник місцевих наукових видавництв як *L'Anthropologie*, *Revue des traditions populaires*, *Mélanges* і т. д., та лектор вільної руської школи.

На той час припадав найбільша частина фахових праць покійника, які зеднали йому славу визначного вченого не тільки у нас, але і в широкому науковому світі.

Ці праці друкували ся переважно по французьки, одначе Вовк не переривав звязків із рідним краєм і не забував ніколи, що він Українець і повинен свої сили віддати на послуги Україні. Не тільки що майже всі його чужомовні праці дотикали України, але й усі научні заходи земляків знаходили в нім щирий відгомін і активну поміч.

Коли у Львові завдяки проф. Грушевському закипіла наукова робота в Науковім Товаристві імені Шевченка й повсталала окрема Етнографічна комісія, яка приступила до власних видань, Вовк, іменований дійсним членом товариства, став на її чолі і від 1899. року видавав «*Матеріали до української етнології*», в яких оголосив багато цінного матеріалу й багато власних праць. Хоч далеко віді Львова, Вовк стояв із Науковим Товариством у близьких зносинах, а навіть не жалувалв труду, щоби приїхати до Галичини в 1904. році і розпочати научні розсліди прикарпатської людности, які вели ся ним систематично через

три роки в 1904., 1905. і 1906-ім році при допомозі д-ра Франка, д-ра Раковського, Рябка й моїх і принесли великий, на жаль не в цілості опублікований матеріал. В 1904. році Вовк брав участь в університетських літніх курсах у Львові, куди були тоді зїхали ся численно й російські Українці.

Революція в 1905. р. повернула вкінці Вовка Україні. Після довгої переписки йому дозволено, мабуть з кінцем 1906-ого року, вернути до Петербургу й тут він зайняв визначне місце в порядчика (хранителя) Антропольогічного й Етнографічного Музею ім. Олександра III. Попри це Вовк став доцентом петербурзького університету, гуртує довкола себе молодіж і заправляє її до научної роботи у своїм семінару і у численних научних екскурсіях, які робить на Україну.

Знайшовши ся між ширшим українським гуртом, Вовк віддаєть ся тут цілком українському життю, бере участь в організаціях і оголошує статті на українські теми в «Украинском Вѣстникъ» (про тип Українців), «Былом», «Украинской Жизни», «Странъ» і т. д. Очевидно, наукові інтереси займають його найживіше, одначе, як пише Єфремов у «Новій Раді», «кабінет Хведора Кондратовича був не тільки науковою лабораторією, а й місцем, де провадились палкі розмови на життєві й громадські теми та вироблялись пляни політичних заходів. І цей інтерес до живого життя не покидав небіжчика до останніх хвилин».

Останніх 10 літ діяльності Вовка були виповнені жвавою й всесторонньою роботою. Вовк розмахував ся до великих праць і робив пляни

на далеку мету, так як би перед ним стояли ще довгі роки життя. Вовк систематично розслідував Україну, шибав ся по всіх усядах (прим. по чернігівській, волинській і київській губ., по Кубані і т. д.), збирав предмети до Музею, в якому уладив прецінний український відділ, через кілька літ проводив Петербурзьким Антропологічним Товариством і займав ся його видавництвами, займав ся справою українського словаря, а також разом із небіжчиком проф. М. Ковалевським і академіком Коршом та з проф. Грушевським, проф. А. Кримським, проф. Туган-Барановським та академіком Шахматовим приступив до важного й великого видавництва «Українскій народ в его прошлом и настоящем», якого до 1916-го року появили ся два об'ємисті томи. Більшу половину другого тому займають дві дуже цінні й одинокі в своїм роді праці Вовка: «Антропологическія особенності украинскаго народа» (стор. 427—454) і «Етнографическія особенності украинскаго народа» (стор. 455—647) з 19-ма таблицями й ілюстраціями й 4-ма картами.

І саме в тім розгарі роботи, яку небіжчик хотів перенести в цілости до Київа, заскочила його несподівано смерть.

Хведір Вовк був першим визначним Українцем антропологом, що зайняв ся систематично розслідом типу й побуту українського народу. Численні попередники, а навіть сучасники Вовка займали ся більше всього збиранням етнографічних матеріалів і описом народніх звичаїв та обрядів, рідко коли входячи в їхнє походження й значіння. Вовк перший з Українців, взяв ся до систематичних розслідів типу, звичаїв, об-

рядів і побуту українського народу, сповняючи тут ту саму роботу, що його товариш Драгоманів робив на полі фольклору (народної словесности). Перебувши добру фахову школу за границею, де здобув титул доктора, й поширивши свій світогляд численними подорожами по Австрії, Швейцарії, Франції, Болгарії, Італії, Румунії, Еспанії і т. д., приложив Вовк критичну й порівнюючу методу і до українських звичаїв і обрядів та до української матеріальної культури, а зокрема до поодиноких технічних знарядів, будівництва, орнаментики то що. Научні інтереси Вовка були при тім дуже широкі й розтяглися в рівній мірі на антропологию, як і на етнографію, етнологію, археологию й географію.

Вовк працював у кожній з тих областей зокрема, одначе, як антрополог з фаху, найбільшу увагу присвячував антропології, уважаючи інші науки про людину й людей тільки помічними науками антропології. На його гашку антропологи́я як наука про фізичні, найбільше тревалі й незмінні прикмети людини, повинна бути тією підставою, на якій має спочивати знання про чоловіка. Через те він клав найбільшу вагу на антропометричні поміри, які переводив залюбки сам з великою точністю і для чого підготував ряд молодших сил.

І самого себе хотів Вовк лишити для розслідів. У своїм заповіті він висказав бажання, щоби тіло його було по смерті віддане для анатомічного розгляду, а особливо щоби виймати мозок з черепа і зберегти для майбутньої анатомічної української лабораторії чи інститута в Києві

Хв. Вовк поставив собі ціллю зібрати докладний і певний матеріал про тип української людности на цілім просторі України й зачав з 1904. року систематичні розсліди, вживаючи до помірів швайцарських інструментів і послугуючи ся французьким методом Брока, прийнятим міжнароднім порозумінням 21. IV. 1907. у Монако й 14. IX. 1912 у Женеві («Международния соглашения для объединения антропологических измерений. Перевод под редакцией Ф. К. Волкова. (СПетербург 1913 Издание Русск. Антрополог. Общества при Спб. Университетъ»). Ці розсліди вели ся спершу з рамени Наукового Товариства імені Шевченка у Львові від 1904. до 1906. року по обох боках Карпат серед галицьких і угорських Лемків, Бойків і Гуцулів та на Буковині й принесли великий цифровий, рисунковий і фотографічний матеріал, про який були докладніші вістки в *«Науковій Хроніці Наук. Товариства ім. Шевченка»* і в фахових (французьких) видавництвах. Частину того матеріалу обробив і оголосив Вовк в окремій ілюстрованій розвідці: *«Антропометричні дослідди українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. I. Гуцули»* (Матеріяли до укр. етнології, том X. Львів 1908).

З поворотом на Україну Вовк зачав систематично розсліджувати давню російську Україну то сам, то при помочі своїх учнів. І так роблено поміри ним і С. Руденком у чернігівській г., ним і В. Сахаровим у волинській і київській губернії, ним і Л. Чикаленком в кубанській області, Л. Чикаленком і А. Шульгином у полтавській і херсонській губерніях, М. Лебедевим у курській і вороніжській губ., О. Алешем і Е. Артю-

ховим у київській губ., Б. Крижановським у подільській губ., М. Кондрашенком у Катеринославщині і т. д. Цілий цей великий матеріял переходить у Кабінеті Географії і Антропільогії Петербурського університету і вже переважно зіставлений.

На основі того матеріялу Вовк дав нам наперед загальну характеристику українського типу в статті «Українці в антропологічеськом отношеніи» («Український Вестник», Петерб. 1906 і в німецькому перекладі: «Die Ukrainer in anthropologischer Beleuchtung» в «Ukrainische Rundschau» Відень 1908), а потім спеціальну в згаданій уже праці «Антропол. особенности украинскаго народа», в якій дійшов до нових вислідів, що їх треба вважати найкращим словом науки на тім полі.

Хв. Вовк сконстатував між иншим, що Українці представляють собою особний антропільогічний тип, що сильно відріжнюється від типу сусідніх славянських народів, а особливо від Москалів і Поляків, з якими нас звязувала історія, а нині хотіли б звязати всілякі русофіли й польонофіли. Український тип (темноволосий і чорноокий, більше як середнього росту й круглоголовий) як найменше змішаний і виказує найбільше свояцтво з південними Славянами, через що мусить бути причислений (як це давніше ствердили французькі-антропільоги Амі й Денікер, а тепер докладніше розвинув др. Раковський) до південної або так званої адріятичної (динарської) раси.

Розсліди Вовка з обсягу антропільогії підтвердили отже те, що вже давніше виказали фільольоги, що Українці і що до типу предста-

вляють окрему, найбільше чисту і від Москалів та Поляків незалежну групу.

Попри антропологию Вовк пильно розслідував матеріальну культуру українського народу від найдавніших часів його існування, а особливо передісторичну культуру (археологію), обговорюючи чужі знахідки, а то й сам переводячи розкопки (прим. у Мізині на Чернігівщині). Особливо залюбки займав ся Вовк найстаршими знахідками камінного віку (палеолітом і неолітом), а зокрема тодішньою технікою й майстерством, і полишив на тім полі ряд цінних розвідок як: «*Передісторичні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві*» (Матеріали до укр. етнології, том I, 1899), «*Палеолітичні знахідки на Кирилівській вул.*» (там же), «*Звістки й листки*» (там же, й окремо: Львів 1900, стор. 10), «*Знахідки у могилах між Веремем і Стратівкою біля Трипілля*» (там же, том III, 1900, й окремо: Львів, стор. 12), «*Магдаленське майстерство на Україні*» (Записки Наук. Товар. ім. Шевченка, том 45 і окремо: Львів 1902, стор. 13+3 табл.), «*Вироби передмікенського типу у неолітичних становищах на Україні*» (Матеріали до укр. етн., том VI, 1905), «*Палеолітичні знахідки в селі Мізині на Чернігівщині*» (Записки Наукового Товариства у Києві, том IV). В тих розвідках Вовк ствердив новими даними, що українська територія була здавен-давня залюднена, мала в дуже давніх часах високу культуру й стояла в тісних культурних зносинах із півднем. Таксамо пильно займав ся Вовк новочасною українською технікою, будівництвом, орнаментикою, всілякими інструментами, дошукуючи ся всюди звязків із давно-

минулим і з культурою сусідніх народів. З того обсягу згадаю його праці: *«Окремішні черти української народньої орнаментики»* («Труди З. археол. Зїзду у Києві 1874. р.), *«Українське рибальство в Добруджі»* (Матеріяли до укр. етнольоґії, том I, 1899, і окремо: Львів, стор. 20), *«Кавказ і Карпати, денкі проби етнольоґічних зближень»* (Збірник і окремо: Львів, стор. 6), його студія про укр. церкви і т. д. Між матеріялами Вовка полишили ся тисячі рисунків і знімок з всіляких предметів, будинків, домашних знарядів, струментів, орнаментів, одягів, прикрас і такого иншого, на що у нас до недавна не дуже вважало ся. На цей бік студіювання Вовк звертав спеціяльну увагу і щоб зацікавити ширший загал видав окрему *«Програму до вбірання відомостей дотичних народньої побутової техніки»* (Матер. до укр. етн., I, 1899), доторкаючи по части того ж предмету і в *«Спеціяльних програмах до наук етнографічних розвідок»* (там же і окремо: Львів 1899, стор. 22.).

Хв. Вовк був загалом не звичайним збирачем, а систематиком і синтетиком, це б то любив зібраний матеріял зіставляти в цілість, користуючи ся порівняним методом. До описових праць давніх етнографів, що звичайно збирали без підготовлення й безсистемно, Вовк ставив ся доволі критично й вимагав від збирачів знання предмету і не звичайного збирання а більш шукання. Полишаючи усну словесність фолькльористам і фільольогам, Вовк поза розслідами матеріяльної культури займав ся ще живо поодинокими звичаями й обрядами, бо в них відбиваєть ся, як він сам писав, «коллективна

діяльність, звернена для заспокоєння своїх життєвих потреб». Його цікавив цей соціальний бік людської діяльності, все те, що разом із впливами раси, середовища, традиції, економічних обставин і культури витворює окремі форми й предмети, характеристичні для даного племені або народу. Із тих знов усіх питань найбільше займали його форми людського співжиття, а зокрема полове життя й форми подружжя. Вовк залюбки займав ся студіями й збираннями матеріалів про полове життя взагалі і видав багато такого матеріалу в парижській збірці «Криптадій» (Криптадія, т. V, 1898). Студіював теж парубочі й дівочі організації («громади»), досвітки та вечерниці і полишив з того обсягу розвідку «Братанкя на Україні», надруковану по французьки у журналі «Mélusine» в 1891. р. і перекладом у львівській «Правді». Але найбільше уваги присвятив весільним обрядам і подав висліди своїх студій у великій праці «Весільні обряди та звичаї на Україні», що була оголошена по французьки («Rites et usages nuptiaux en Ukraine») в «L' Anthropologie» 1891—1892. р. і в зміненій формі по болгарськи (Свадбарскитъ обреды на Славянскитъ народы) в «Сборник за народні умотворення» за 1890-ий рік. Весільні обряди займали покійного і пізніше і він звертав на них увагу підчас своїх научних екскурсій. Коли я забирав ся у Лавочнім до систематичного опису весілля у місцевих Бойків, Вовк написав для того окремих, дуже докладний квестіонар (запитник).

Висліди студій Вовка про весільні обряди посунули значно наше знання про цю важну

область людського життя й дали їй інше освітлення, як те, яке ми мали у давнішій праці харківського професора Сумцова: «О свадебных обрядах, преимущественно русских» (Харків 1881). На маємо тут місця, щоби спинити ся над тими вислідами, одначе не можемо не згадати, що і тут український народ найкраще доховав старинні обряди і щодо того стоїть близько південних Славян. У Білорусинів весільні обряди мають мішаний характер і перейняті в части від Москалів, по части від Українців. Найбільше віддалені від первісного типу великоруські обряди, в яких дуже багато чужих, особливо азійських елементів (як прим. обичай «кладки», ходження в баню і т. д.).

Зате український весільний обряд із змінами довгий час доховував ся на дворі московських князів і царів, що й не дивув, бо ж там відбивали ся давні українські, київські традиції.

З інших обрядів займав ся Вовк ще похоронними й туди відносить ся його французька розвідка: «Сани в похоронних обрядах України» („Le traîneau dans les rites funéraires de l'Ukraine“ 1895. р.).

Результати цієї великої спеціальної роботи зібрані в головних начерках у великій праці: „Етнографическія особенности украинскаго народа“, уміщеній у збірці: «Украинский народ в его настоящем и прошлом», яка сама тільки одна забезпечувала б покійникові визначне становище в українській науці. Праця Вовка обіймає опис і характеристику побутового життя Українця в

усіх його проявах і дає научно зіставлені вісти про добування поживи з сирих матеріалів, про техніку чоловіка, його харчі, помешкання, домашню обстанову й одіж, його вірування, звичаї й обряди, громадські й юридичні поняття і т. и., пояснюючи все матеріалом із усїєї української території, а зокрема дуже цінними знімками й рисунками з докладним узглядненням термінології (ономастики). Розділи про мешкання (стор. 507—543) і про одіж (543—595)—це невичерпане джерело вісток, якого ми навіть у приближенню не мали.

Але й інші розділи (1) полювання, 2) рибальство, 3) годівля худоби, 4) хліборобство, 5) народня техніка, 6) способи транспорту, 7) харч, 8) будівлі, 9) одіж, 10) вірування, 11) обряди, 12) народнє знання) незвичайно змістові й цінні так зібраним і зіставленим матеріалом, як і порівнаннями й висновками, бо ж автор не обмежуєть ся самим описом, а стараєть ся кожду річ відповідно пояснити. Тому праця Вовка важна не тільки для етнографів і ніхто на будуче не зможе поминути її, хто тільки схоче пізнати глибше культуру й душу українського народу.

І тут висліди студій Вовка доказали, що: 1) український народ на цілій території, яку займає, визначаєть ся цілим рядом спільних етнографічних прикмет, які підтверджують безсумнівно, що він виявляє із себе одну етнічну

¹⁾ Не узгляднено тільки музичних струментів, мабуть тому, що Вовк як не-музикальний, менше тим цікавив ся.

пільність, що цілковито означено вирізняєть ся споміж інших славянських народів;

2) що український народ у своїм життю заховав значне число останків стариня, які доказують, що він не перебув дуже глибоких етнічних впливів і, не зважаючи на свою багату в події історію, розвинув послідовно й досить рівномірно свої етнографічні прикмети;

3) що український народ, хоч і присвоював собі деякі чужі форми, то не в такій мірі, щоб вони могли змінити його основні етнографічні черти й відсунути його від славянського типу;

4) що український народ у подробицях свого биту виявляє найбільше близьку схожість зі своїми західними сусідами південними Слavyами, Болгарами й Сербами, а також із Румунами;

5) що етнографічні прикмети Москалів і Білорусів дуже близькі до українських у своїх найстарших формах та що Польща була посередником головно культурних впливів заходу.

Із дальшої научної діяльності Вовка треба ще згадати його подорожні записки. Вовк любив подорожувати й радо ділив ся вражіннями із своїх подорожей або вислідами місцевих студій. Із часів побуту у Румунії й Болгарії походять його цінні розвідки: „*Задунайская Сеч*“ (друкована в «Київській Старині» за 1883. рік під прибраним імям Ф. Кондратовича) й «*Етнографическія заметки Болгарии*» (в «Русской Мысли»). До спілки з Русовою описав Вовк і свій побут „*Серед виноградарів південної Франції*“ («Літерат.-Науковий Вістник» і окремо: Петербург 1906,

стор. 36). Інтерес до подорожей видно вкінці із його французької статті «*Подорожі й подорожники на Україні*» (в «*Revue des traditions populaires*» у Парижі 1891. р.).

Так ми коротенько обрисували життя й научну діяльність покійника, оскільки це можна було зробити далеко від джерельного матеріялу й змістити у невеликім нарисі. Багато дечого ми не мали змоги або місця згадати, але й цього буде доволі, щоби зрозуміти, яку велику втрату потерпіли ми в особі покійного Хведора Кіндратовича. Грядучі покоління, що, дасть Бог, житимуть у кращих відносинах, не забудуть його й віддадуть найбільшу пошану його пам'яті, коли допоможуть до завершення тих студій, які він ще не встиг покінчити.

ОПОВІСТКА.

Накладом «Видавничого Товариства імені П. Куліша» появилася як 5. число:

«Бібліотеки полонених Українців таб ру Зальцведель» — книжка д-ра *В. Турелі:*

З Культурного життя України.

Зальцведель 1918. р. Стор. 86.

Ціна 60 фен.

Купувати можна у книгарнях таборів Вецляр, Зальцведель і Рацштат, редакції «Рідного Слова» у Білій і в «Книгарні Наукового Товариства імені Шевченка» у Львові.

Ціна 30 фен.